

OVER PATATTEN EN AARDAPPELEN

Enkele jaren geleden stak de aardappelziekte 'bruinrot' de kop op in de Kempen, een bacterieziekte die omzeggens niet te bestrijden is. Daarvan het rechtstreeks gevolg is dat er voor 1995 ondermeer in onze deelgemeente Kasterlee een teeltverbod was voor aardappelen. Een liefhebber-producent mocht slechts één are aardappelen telen dit voorbije seizoen, voor eigen gebruik. Wou men meer aardappelen aanplanten, dan diende men contact op te nemen met het ministerie. De aardappelen mogen niet in de vrije handel. En dat in een gemeente waar de aardappel altijd een belangrijke groente geweest is. Reden te over om eens in enkele afleveringen van ons tijdschrift een artikel te brengen van Karel Vanwesemael, ijverig lid van onze Kring, woonachtig te Geel, maar afkomstig van Kasterlee. Hij ging eens uitpluizen waar de 'patat' nu eigenlijk van afkomstig is en hoe ze hier in onze streek eigenlijk toch steeds goed gedijde.

NE "CASTELEIR", NIET STEEDS NE "KASTELAAR"

Karel Vanwesemael

Voorwoord

Ooit was Kasterlee befaamd om een aardappel van eigen bodem : de 'Casteleir' ofte 'Castelère'. Voldoende om er spoor-slags bestaande lektuur op na te slaan in een poging méér informatie over onze dagdagelijkse 'petat' te vergaren.

Bleek dat de aardappel niet alleen de fysieke maar ook geestelijke honger op spitante wijze kan stillen.

Oorsprong

Vanouds behoort de aardappel tot het voedsel van de mens.

Reeds méér dan 7.000 jaar geleden werd hij gegeten door Zuid-Amerikaanse stammen uit Peru, Bolivië, Columbië en Chili. De Inca's noemden de plant *'papa'*.

Het waren Spanjaarden uit het expeditieleger van Jimenez de Queseda die deze voedingscomponent, in 1536, bij Indianen in de buurt van Bogota opmerkten.

Religieuzen brachten de plant mee naar het 'Los Remedios'-klooster van de ongeschoeide karmelieten nabij Genua in Spanje en veranderden de naam in *'patata'*. De moeder-overste van Sevilla offereerde de aardappelen, samen met sinaasappelen en citroenen, aan Theresa van Avila, waarop deze, blijkens brieven uit het kerkelijk archief van Madrid, haar uitgebreid en schriftelijk dankte.

De eerste Zuid-Amerikaanse aardappelen waren wel verschillend van de aardappel die wij nu kennen. Tijdens de eerste 15 jaren verblijf in het klooster van Sevilla kon de aardappel zich rustig aanpassen aan ons klimaat.

In Zuid-Amerika groeide hij vrijwel recht onder de evenaar met de kortst mogelijke daglengte van 12 uur. In Europa duurt de daglengte, tijdens de opgroei 's zomers, soms meer dan 16 uur. Het daglicht wordt door fotosynthese in bladgroen omgezet, een proces dat voor de ontwikkeling van de plant even belangrijk is als de voeding langs het wortelgestel.

De reis van Zuid-Amerika naar Europa verstoorde het daglichtritme van de aardappel in hoge mate (analoog met het 'jetlag'-fenomeen). Hierom was het 15-jarig verblijf in het Sevilla-klooster, met zijn kortere daglengte dan Noord-Europa, positief voor de ontwikkeling en aanpassing van de aardappel op dit tussenstation naar onze streken. Indien de plant van meetaf in Noord-Europa ware terecht gekomen had hij wel rijkelijk gebloeid en zich tot een grote struik ontwikkeld, maar zou men weinig of geen knollen hebben bespeurd!

Wanneer de aardappel van het ommuurde klooster, langs de Piëmontese berghellingen, tot bij de ongetetterde protestantse boeren der Waldenzer-valleien afdaalde, verbasterde dit 'protestantse' milieu de 'katholieke' aardappel tot *'tatufolli'*, later tot *'cartoufle'*, dat wel Frans klinkt doch in Frankrijk niet werd gebruikt.

Italiaanse monniken noemden hem 'taratoufli', naar 'terra' (aarde) en 'tufer' (knol of truffel). De Duitse 'kartoffel' komt van 'cartoufli'. In Rusland werd het 'kartoschka'. De Elzassers noemden de nieuwe plant in 1620 'erdöpfel'. Franstalige Lotharingers vertaalden dit in 'pomme de terre' en zo is het gebleven. Als koloniserend land kwam Engeland reeds vroeg in contact met de aardappel ; hij werd er onmiddellijk 'patatoe' genoemd wat de Amerikanen afkortten tot 'tater. Verder in dit artikel komen we uitgebreid terug op de benaming van de 'aardappel' ofte 'patat'.

Robert R. Rhoades, Filippijns aardappelkenner, zegt dat geen ander veldgewas méér voedingsstoffen sneller uit minder grond kan puren in slèchtere weersomstandigheden dan de aardappel!

Flauwe Engelse grappenmakers zeggen dat 'spud' (=patat) de afkorting is van 'Society for Prevention of Unwholesome Diet' (vereniging ter voorkoming van ongezond eten). Dergelijke historische actiegroep heeft inderdaad gepoogd de aardappel uit Engeland te bannen.

De Engelsman, Sir Thomas Overbury (1581-1613), filosofeerde te zijner tijd reeds dat :

*"Wie niets anders heeft om zich op te beroemen
dan zijn illustere voorouders,
is als een aardappelplant :
Het enige goede dat hij heeft
zit onder de grond . . . ."*

Het is overigens zijn landgenoot Thomas Seddal die, tot nader bericht, als kweker van de grootste aardappel ooit geoogst, recordhouder is met een monsterachtig grote aardappel van niet minder dan 8,270 kg die hij op 17 februari 1795 in zijn tuin kweekte! En voor wie van records houdt : in Grand Folks (in de staat North Dakota - U.S.A.) werd anno 1982 niet minder dan 8.282 kg aardappelpuree in één keer bereid in een ... cement-mixer!

De Schotten hebben lang geweigerd aardappelen te eten omdat die nergens in de Bijbel vermeld werden. Zij waren ervan overtuigd dat de aardappel windzucht, TBC en syfilis kon veroorzaken !
(wordt vervolgd)

NE "CASTELEIR", NIET STEEDS NE "KASTELAAR"

(Vervolg van de wetenswaardigheden over de patatten, geschreven door Karel Vanwesemael)

Vlaanderen maakt kennis met de eerste aardappelen

Rond 1670 belandt de *'eerdappel'* (als eetbare plant) te Tielt en Pittem; in 1689 te Kanegem, een jaar later te Lotenhulle in de omgeving van Diksmuide. Tegen een slakkengang van 2,5 km per jaar bereikt hij rond 1710 de rand van Brussel.

De godsdienstvervolgingen der 17de eeuw ontwrichtten het plattelandleven doordat tienduizenden protestantse boerengezinnen uit Frankrijk, in drie grote golven, huis en haard verlieten om zich te verspreiden over geheel Europa. Zij streken neer in de Vogezen, de Duitse Paltz, de Noordelijke Nederlanden en meerdere Duitse staatjes tot tegen de Oostzee, Ierland en zelfs Noord-Amerika. Op hun vlucht voerden zij de aardappel mee...

Ook uit ons land waren duizenden Calvinisten gevlucht om te ontsnappen aan de bloedige vervolgingen van hun katholieke medeburgers. Ze vluchtten naar de Paltz waar ze kennis maakten met de aardappel!

In het noorden van Nederland wordt hij *'eerdappel'* genoemd, behalve als men er spreekt van een zakje friet; dat wordt dan een zakje *'patat'*. In het Friese Suameer was het schoolmeester DE VRIES die, bij wijze van hobby, aardappelrassen kweekte op de vensterbank van zijn schoolklasje: Elk nieuw ras dat hij kweekte gaf hij de naam van een leerling. Wanneer hij uiteindelijk méér rassen had dan leerlingen noemde hij zijn laatste creatie naar het meisje *'Bintje Jansma'* uit het eerste studiejaar. Bintje zelf vond 's meesters pieper maar niks... toch zou het net dat *'bintje'* zijn dat grote vermaardheid verwierf in Europa.

Al vlug ging men de nieuwe plant allerlei medicinale krachten toeschrijven; zelfs de liefdeslust zou er door aangewakkerd worden. Men

schreef 1588 wanneer de Vlaming Karel van SLUIZEN -ofte 'Charles de Lescluze'- uit het toen nog Vlaamse ATRECHT (inmiddels verwor- den tot het Noordfranse ARRAS) de aardappel onder ogen kreeg. Hij beschreef de plant met grote nauwkeurigheid in zijn "Plantrum Historum", toendertijd een druk gelezen boek in Europa, boek, dat een goede promotie zou betekenen voor de aardappel. Tijdens zijn talrijke reizen bevorderde CLUSIUS het aanleggen van aardappelvelden. Aldus kwam de aardappel in Duitsland, Zwitserland, Oost-Frankrijk en En- geland terecht. Volgens een bepaalde bron wordt beweerd dat de En- gelse kartuizer Robert Clark de aardappel naar België zou gebracht hebben. Dit verhaal heeft echter geen been om op te staan. Toch zou het nog tot omstreeks 1620 duren vooraleer de aardappel in de Zuide- lijke Nederlanden (die toen ongeveer het grondgebied van ons huidige België besloegen) in beperkte kring -en dan nog als rariteit- enige be- kendheid verwierf. De voedingswaarde van de knol werd nog niet in overweging genomen.

Toch gaf professor Gaspard BAUHIN van de universiteit van Bazel, in 1620 reeds een aardappelrecept:

"Men laat de knollen soms als truffels onder de as roosteren. Dan neemt men de schil er af en men eet ze met peper. Sommigen laten ze roosteren, maken ze schoon en snijden ze in plakjes, stoven ze in een vette pepersaus en eten ze als middel om de verloren krachten te herwinnen."

In dat jaar was de aardappel te GEEL evenwel nog niet gekend, een gegeven dat we rustig kunnen enten op de toestand te KASTERLEE. In Oostenrijk 1621 gaf abt Kaspar von Plauts in 1621 op zijn beurt reeds een aardappelrecept:

"...Men kookt deze aardappelen in water en roostert ze in papier gewikkeld in de as tot ze zacht worden. Pelt de schil er af, wast dan het zeer witte vlees schoon, stamp het fijn en vermengt de massa met suiker, rozenwater en wat kaneel. Voegt er wat boter aan toe, bakt het geheel en nadat men het in meel heeft gewikkeld, krijgt men een gebak ofwel een tafelgeschenk van koninklijke smaak!"

Het Kempisch voedingspatroon

Voor haar voeding was de Kempische bevolking van oudsher hoofdzakelijk aangewezen op de oogst van graangewassen als tarwe, rogge, gerst, boekweit, sloor, spelt, enz. ... Kool, erwten en fruit (zoals appels en peren), vis- en vleesgerechten vervulde de maaltijden. Nootachtigen (zoals hazelnoten) brachten seizoengebonden variatie. Water, melk, gruit- en (het nog onsmakelijkere) scharrebier lesten de dorst. Mannen, vrouwen en kinderen dronken het -bij gebrek aan gezond water- de godganse dag. Alcohol zat er amper in. De smaak hield het midden tussen *'een hap hooi en een slok slootwater'*... Het voedingspatroon, dat het volk zich doorheen de eeuwen had eigen gemaakt, was de mensen vertrouwd en het moest al een indrukwekkend gebeuren zijn dat hierin enige verandering kon brengen. Zulk gebeuren bleef niet uit: Klimatologische omstandigheden maakten dat de bevolking, murw gemaakt door honger, open ging staan voor een nieuwe voedingscomponent zoals de tot dan -als voedingsmiddel voor menselijke consumptie- onbekende aardappel er één was. (wordt vervolgd)

Ook voor Vincent VAN GOGH was de aardappel belangrijk genoeg om er een kunstwerk aan te wijden : "AARDAPPELETTERS"

NE "CASTELEIR", NIET STEEDS NE "KASTELAAR"

(Vervolg van de wetenswaardigheden over de patatten, geschreven door Karel Vanwesemael)

Jaren van tegenspoed

Het jaar 1739 zette in met een schier vorstvrij voorjaar waarin men geen drie opeenvolgende vriesdagen kende.

Water daarentegen viel er in overvloed en zulks tot in de meimaand waardoor men niet tijdig kon zaaien. De oogst was er dan ook niet naar om 'de mei te steken'. Uit wat volgt moge blijken dat het nog érgers kon :

In 1740, met Driekoningen, begon een ijzige winter. Op 9, 10 en 11 januari van dat rampjaar bevroren er mensen (én dieren) te Antwerpen, Mechelen, Leuven, Diest en ten onzent: kinderen, ouderlingen, zwakken en reizigers. Significant voor de winterse koude zijn vermeldingen dat :

"... de baren op zee bevroren voor ze terug in zee vielen"

vérder, dat :

"... de huizen in Rusland enkel nog te bespeuren waren door de schoorsteenrook die uit de sneeuw opsteeg".

Temperaturen uit Lapland en Nova Zembla heersten alom in onze Kempen ! Ongeveer 6.000 hongerende mensen schoven in die dagen aan de abdijpoort van TONGERLO aan om 'een bete roggebroot' te bedelen.

De winter was zo streng en ongemeen langdurig dat nog in de maand mei de takken van de bomen scheurden onder het gewicht van de sneeuw!

De misoogst die hiervan het gevolg was kon niet anders dan hongersnood uitlokken : de kleine voedselreserves van 1739 waren volkomen opgebruikt en het pootgoed van 1740 kon niet aangesproken worden omdat het verloren ging.

De winter was zo erg geweest dat het vee, dat zich moest wennen aan het eten van stro, overgegaan was tot het nuttigen van dakstro waardoor de arme dieren bloed in de muil kregen en in grote getale krepeerden.

Zélfs het wild lag te verkommeren in de bossen.

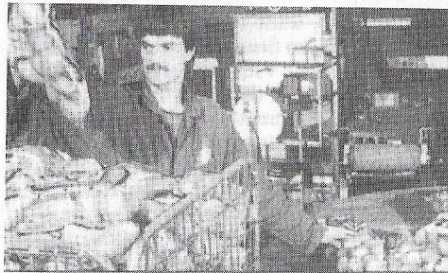
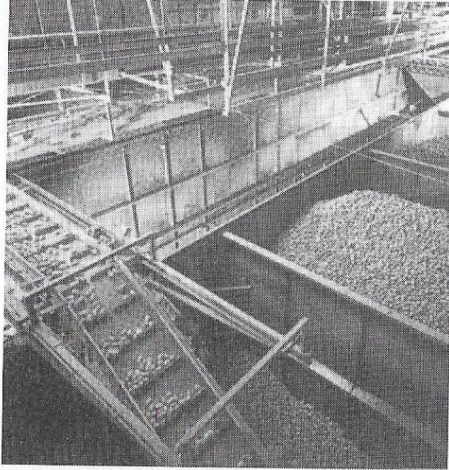
Bedelaars had men bevroren aangetroffen langs de wegen; kinderen van behoeftigen lagen stijf bevroren in de bedstee...

Van pure ellende voedde men zich met brandnetels en andere kruiden die men langs beemd en kant aantrof.

Zélf s de maanden juni en juli waren kil en nat. Van tuin- en veldvruchten was omzeggens geen sprake meer.

Zowel te KASTERLEE als in de rest van Europa heerste doffe ellende alom. Zeldzaam waren de landbouwers die er in slaagden aardappelen uit deze barre

De opslagmogelijkheden van nu zijn uiteraard niet te vergelijken met deze van twee eeuwen geleden..

waren lijkt ons derhalve logisch.

Toch geeft de telling een idee omtrent het landbouwareaal dat hen ter beschikking stond.

periode te slepen. Aardappelen die moesten dienen tot veevoeder.

Zoals eerder aangehaald was de aardappel tot dan niet voor menselijke consumptie in aanmerking genomen. Wél als sierplant. Zo betaalde men in Frankrijk, ten tijde van Lodewijk XVI (°Versailles 1754, + Parijs 1793) nog grif tien goudstukken voor één enkele aardappelbloem !

Of de Oostenrijks bezetter anno 1740 in deze uitzichtloze hongersnood een aanleiding vond om een landbouwtelling te organiseren laat zich gissen.

Te Ravels noteerde men bij die gelegenheid, op twee en zeventig landbouwbedrijven (van de negentig), gemiddeld drie-en-een-half 'manne patrassen' (manden petatten).

Een hoeveelheid, zo gering, dat men ze eerder als pootgoed dan wel als consumptieartikel kon beschouwen. Ongetwijfeld waren ook onze voorouders beslagen in het ontwijken van officiële vraagstellingen; dat hun aangiften eerder ondermaats

---

Afbeeldingen : Uit het horeca-blad 'Buitenwipper', 17-de jrg. Nr. 93, april '89, blz. 10 ("De aardappel").

NE "CASTELEIR", NIET STEEDS NE "KASTELAAR"

(Vervolg van de wetenswaardigheden over de patatten, geschreven door Karel Vanwesemael)

Ruzie over de aardappelen-tienden

We staan er zelden bij stil doch de gewone mens moest, medio de 18de eeuw, zijn schrale grond doorgaans huren om wat landbouw te kunnen bedrijven.

De belasting die hij van de armzalige opbrengst aan de eigenaars moest betalen werd, naar analogie met de schaaps-, hennep-, graan-, lammer, veulen-, hooi- en andere tienden, uitgebreid tot de *'tienden van de aardappelen'*.

De gerooide aardappelen moesten in gelijke hoopjes worden gelegd, waarna de landheer recht had op elke elfde hoop.

Daardoor vindt men in archieven processen van ruzies omtrent de inning van deze tienden. Om hieraan te ontsnappen beriepen de boeren zich op een plakkaat van 1520, uitgevaardigd door Karel V, plakkaat dat zegde dat

'... geen nieuwe tienden geheven mochten worden op nieuwe vruchten'. Zelden werd de boer in het gelijk gesteld.

In 1762 waren in de gemeente Wezemaal (bezuiden Aarschot) moeilijkheden gerezen tussen de mannen die, in opdracht van de provisor der abdij van Averbode, aldaar tienden moesten innen en helpers van de drossaard van Wezemaal die daar controle uitoefende en de algemene orde diende te handhaven.

Er ontstond een 'Breugheliaanse' rel tussen enerzijds de mannen van de abdij en, anderzijds die van de Wezemaalse drossaard.

Dreigend met messen en fusieken werd er, onder het roken van een pijp, geroepen en gescholden dat het niet mooi meer was. Het *"Schelm en dief"* was niet uit de lucht en de afgevaardigde der abdij van Averbode repliceerde met een uitdagend :

"ick en schijt op al wat in Wesemael is!"

De dienaar van de drossaard eiste een bewijs van de mannen der abdij, die hierop antwoordden dat zij geen 'pas' nodig hadden omdat de provisor der abdij achter hen stond.

Volgde een rapport over de ruzie, rapport waarin wij de nodige leestekens aanbrachten om de leesbaarheid te bevorderen :

"7 oktober 1761

Den Hr. Bouwers, Proviseur der Abdije van Averboden, vergeselschapt met twee wercklieden der selve Abdije Hendrik somers en Hendrik Boeckmans, gaende om te collegeren de thiende van de patatten onder Wesemael, ende sijnde omtrent 11 uren op het overvelt, zijn alsdan tot hun gekomen: den dienaar van het dorp van Wesemael, vergeselschapt van vijf anderen alle gewapent, te weten: vijf met fusieken ende eenen met eenen riecke. Den voors. dienaar heeft aen den Hr. Proviseur geseyt: 'dat hij quamp om die twee wercklieden te packen'.

Den Hr. Proviseur heeft gevraeght: 'uijt wiens orders?'

Doch daerop heeft den Dienaer geantwoordt dat hij quamp: 'uyt orders van den Drossaert'.

Den hr. Prov. heeft gevraeght 'om die orders te zien'.

Alsdan eenen van het geselschap van den dienaar heeft uyt een blecke busse getrocken een placcaert gegeven in materie van vagabonden, seggende 'dat sij quamen om die twee voors. wercklieden te packen als vagabonden', waerop den Hr. Proviseur geantwoordt heeft 'dat het gheen vagabonden waeren maar sijne ende der abdije wercklieden, ende eerlijcke lieden'.

Ende daer op hebben sij de voors. twee wercklieden gedwonghen om mee te gaen seggende onder andere: 'is het saecken gij lieden loopen gaet, soo sullen wij op ul. schieten!'

Den Hr. Proviseur heeft alsdan gevraeght: 'soo gij neemt hun dan mede als schelmen en dieven?'

Ende den Dienaer heeft daar op geantwoordt: 'jae, wij nemen se mede als schelmen en dieven'.

Den voors. dienaar met sijne mannen heeft dese twee wercklieden op het casteel gebracht alwaer, naer weijnigh gewacht te hebben, den drossaert tot hun gekomen is en gevraeght heeft 'waer

hunne passe was', waerop één van de wercklieden geantwoordt heeft 'dat sij hun heer ende meester den Hr. Provisieur met hun hadden, duwelck hunne passe was'.

Dan heeft den Drossaert aen den dienaer geseijt: 'waerom brenght gij se dan hier?'

Den Drossaert heeft wederom aen de wercklieden gevraeght: 'sij seggen dat gijlieden sackpistolen draeght, is dat waer?'

Waerop eenen der wercklieden geantwoordt heeft: 'gij komt ons visiteren'.

Dan heeft den Drossaert gevraeght: 'oft zij geene messe bij hadden?'

Waerop eenen der wercklieden geantwoordt heeft: 'Sulck messen gelijk wij hebben en kont gij niet verbieden te dragen'.

Den Drossaert heeft eijndelijck tot hen geseijt: 'als gijlieden op de patattentienden gaet moet gijlieden een briefken hebben, want vremen souden op die manier oock konnen op de thienden gaan'.

Ende alsdan heeft den Drossaert aen de wercklieden geseijt: 'dat sij konden aengaen'. Ende eenen der wercklieden heeft dan geantwoordt: 'Gij hebt ons doen packen als schelmen, gij kont ons nu hier aflijden als eerlijcke lieden!'.

Een jaar later werd te Wezemaal een advertentie op de deur der Sint-Martinuskerk geplakt waarop de inwoners konden lezen hoe de spreekwoordelijke (aardappel)vork aan de steel zat :

"Van wegens de abdije van Everboden wordt bekend gemaect dat alle degenen welcke op deze jaere 17 drij en sestigh binnen de parochie van Wesemael patatten ten velde gewonnen hebben, van selve uytgedaen sijnde in elf hoopen te stellen om eenen derselve verthient te worden door eenen geswore thiende-stecker van de voors(zegde) abdije; in conformiteyt van het decretement gegeven in den Souvereyne Raede van Brabant op 2 november 1762.

Den ondergeteekenden dienaer der banderije van Wesemael relateert mits dese dat hij op tweeden october 's morgens voor de

*vroegmisse gepleekt heeft op de kerckdeure tot Wesemael.
Onder protestatie van wegens de Regeerders van Wesemael voor
soo veel den inhoud dier niet conform en is aen het
voorgementioneerd decreet t'oirconde heeft deze onderteeckent
den 2 october 1763 dit (kruis +) is het merck van Henderick van
de Goir, verclaerende niet te connen schrijven".*

Het feit dat de Soevereine Raad van Brabant dergelijk decreet uitvaardigde doet vermoeden dat er ook elkers moeilijkheden waren met aardappeltienden.

Doffe ellende

Was de oogst van 1740 zo slecht dat één persoon gemakkelijk de volledige oogst van 1,5 ha. (gewas met wortel en al inbegrepen!) naar huis kon dragen, dan kon men allicht veronderstellen dat deze van 1741 niet slechter kon zijn.

1741 was inderdaad minder nat dan 1739; ook niet zo koud als 1740 maar, helaas: ongemeen droog. Van 1 maart tot begin oktober noteerde men niet de minste regenval. Bovendien was de zomer broeiend heet. Meteen waren de meeste voorwaarden vervuld om een epidemie te laten uitbreken: epidemie die niet op zich liet wachten en zich aandiende onder de vorm van dysenterie ofte 'rode loop'.

Het zou nog tot in het voorjaar van 1742 aanslepen eer de Kempen, ten koste van onnoemelijk leed en talloze slachtoffers, kon herademen. Alleen reeds in de maanden oktober, november en december 1741 bezweken te Westerlo en onmiddellijke omgeving niet minder dan 133 mensen! (wordt vervolgd)

